

Andrzej Meissner

Galicyjskie seminaria nauczycielskie na tle szkolnictwa pedagogicznego w monarchii austro-węgierskiej

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 14, 83-96

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Andrzej Meissner

GALICYJSKIE SEMINARIA NAUCZYCIELSKIE NA TLE SZKOLNICTWA PEDAGOGICZNEGO MONARCHII AUSTRO-WĘGIERSKIEJ

W spadku po erze przedkonstytucyjnej Galicja otrzymała 12 preparand o dwuletnim programie kształcenia. Funkcjonowały one bądź przy szkołach głównych, bądź przy klasztorach męskich i żeńskich. Miejscowości, w których były zlokalizowane, przedstawia tabela 1.

Niemal wszystkie preparandy (oprócz Buczacza) położone były wzdłuż linii kolejowej Kraków – Przemyśl – Lwów. Na początku roku szkolnego 1870/71 kształciło się we wszystkich preparandach około 240 kandydatów, co świadczy o małym zainteresowaniu społeczeństwa galicyjskiego zawodem nauczycielskim, a tym samym o niskim jego prestiżu społecznym.

Wraz z przebudową systemu kształcenia nauczycieli, jaka została podjęta u progu ery autonomicznej, pojawiła się też kwestia skonstruowania racjonalnej sieci seminariów, która zresztą od samego początku budziła szereg kontrowersji. Sugerowano, że seminaria winny powstać przede wszystkim na bazie preparand, a więc w ośrodkach mających już pewne doświadczenia pedagogiczne. Wysuwane propozycje nie były jednak poprzedzone szczegółową analizą potrzeb kadrowych, stąd duża rozbieżność poszczególnych projektów. Na przykład Bronisław Trzaskowski proponował dwa seminaria (Kraków i Lwów), Leon Treszczakowski – cztery (Kraków, Lwów, Tarnów, Przemyśl), Alfred Młocki zaś dodał jeszcze dwa (Czer-

Tabela 1. Preparandy w Galicji w 1871 roku

Lp.	Miejscowość	Rodzaj	Wyznanie	Uwagi
1	Buczacz	męskie	greckokat.	przy klasztorze oo. Bazylianów
2	Kraków	męskie	rzym.-kat.	przy szkole głównej
3	Lwów	męskie	rzym.-kat.	przy szkole głównej
4	Lwów	męskie	greckokat.	przy szkole głównej
5	Przemyśl	męskie	greckokat.	w miejsce Instytutu Diaków
6	Rzeszów	męskie	rzym.-kat.	przy szkole głównej
7	Tarnów	męskie	rzym.-kat.	przy szkole głównej
8	Jarosław	żeńskie	rzym.-kat.	przy szkole głównej
9	Kraków	żeńskie	rzym.-kat.	przy klasztorze Prezentek
10	Lwów	żeńskie	ormiańskie	przy klasztorze Benedyktynek ormiańskich
11	Przemyśl	żeńskie	rzym.-kat.	przy klasztorze Benedyktynek
12	Staniątki	żeńskie	rzym.-kat.	przy klasztorze Benedyktynek

Źródło: Cz. Majorek, *Galicyjskie szkolnictwo pedagogiczne w latach 1775–1871*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1967, nr 3, s. 364–390; B. A. Baranowski w artykule pt. *O powstaniu i zadaniach seminariów nauczycielskich oraz o ich działalności ćwierćwiekowej*, „Szkola” 1896, nr 49, s. 481–483 wymienia jeszcze preparandę w Rzeszowie, co potwierdzają akta Archiwum Państwowego w Rzeszowie.

nichów, Dublany) dla kształcenia nauczycieli wiejskich. Z kolei Wydział Krajowy w projekcie z 1868 roku zaproponował dwa seminaria wyższe (Kraków, Lwów) i trzy niższe (Rzeszów, Stanisławów, Tarnopol). O krok dalej poszła Komisja Edukacyjna Sejmu Krajowego, przewidując powołanie siedmiu szkół pedagogicznych, w tym przynajmniej trzech z językiem ruskim¹. Warto zauważyć, że projekt nie przewidywał w ogóle seminariów żeńskich, spychając na boczny tor sprawę kształcenia nauczycielek. Dalszy postęp obserwujemy w projekcie sejmowym z 1869 roku, w którym mówi się o siedmiu seminariach męskich i czterech żeńskich².

Koncepcja seminariów nauczycielskich wypracowana przez Sejm Krajowy nie spotkała się z aprobatą Ministerstwa Wyznań i Oświecenia, które w lipcu 1870 roku powołało te zakłady na mocy ustawy z 1869 roku. W tej sytuacji Rada Szkol-

¹ Centralnij Deržavnij Istoričnij Archiv Ukraïny u L'vovi (dalej: CDIAL), Akta Namiestnictwa, F. 146, op. 4, nr 4386.

² Tamże.

na Krajowa została zmuszona w trybie pilnym do podjęcia decyzji co do liczby tych szkół. Na posiedzeniu RSK w dniach 1 i 3 października 1870 roku kwestie te zostały ostatecznie rozstrzygnięte, przy czym największą rolę odegrali Zygmunt Sawczyński i Euzebiusz Czerkawski³. Biorąc pod uwagę stan szkolnictwa ludowego i jego przewidywany rozwój, uznano liczbę dziewięciu seminariów jako zupełnie wystarczającą, przynajmniej w pierwszym okresie reformowania oświaty. Konstruując sieć szkolną, wzięto pod uwagę deklaracje niektórych miast galicyjskich, czyniących gorączkowe zabiegi o ich utworzenie (np. Nowy Sącz, Rzeszów, Tarnów, Tarnopol, Stanisławów)⁴. Przykładowo władze miejskie Nowego Sącza w uzasadnieniu swej prośby powoływały się na centralne położenie miasta w południowo-zachodniej Galicji oraz na bardzo duże potrzeby kadrowe w tym regionie. „W braku rzeczywiście wykształconych i do tego przysposobionych mężów – czytamy w petycji – oddawały gminy ten ważny urząd w ręce [...] organizatorów, wojskowych, a co gorsza wałęsającym się pisarzom, pokątnym ludziom czasami nie dobrze nawet czytać umiejącym, a o pedagogice żadnego nie mającym pojęcia”⁵. Ministerstwo Wyznań i Oświecenia rozporządzeniem z dnia 22 października 1870 roku zatwierdziło propozycje RSK. I tak od maja 1871 roku przewidywano uruchomienie seminariów męskich w Krakowie, Lwowie oraz żeńskich we Lwowie i Przemyślu, od 1 września 1871 roku zaś w Nowym Sączu, Rzeszowie, Stanisławowie, Tarnopolu (męskie) i w Krakowie (żeńskie)⁶. Wszystkie seminaria poza Nowym Sączem znalazły się wzdłuż linii kolejowej Kraków – Przemyśl – Lwów – Stanisławów z odgałęzieniem do Tarnopola, co miało zapewnić łatwy kontakt władz krajowych z poszczególnymi szkołami. Zgodnie z rozporządzeniem RSK z 25 lutego 1871 roku seminaria w Galicji Zachodniej łącznie z Przemyślem miały nauczać w języku polskim, natomiast w Galicji Wschodniej otrzymały charakter szkół utrakwistycznych. Tak więc utworzenie oddzielnych seminariów z językiem ruskim (ukraińskim) nie zostało pomyślnie rozwiązane, mimo usilnych starań posłów ukraińskich, którzy powoływali się na żywotne interesy tej narodowości. Warto przypomnieć, że społeczność ukraińska mogła wcześniej kształcić nauczycieli w odrębnych preparandach zlokalizowanych w Buczaczu, Lwowie i Przemyślu.

Geograficzne rozmieszczenie seminariów nauczycielskich ukształtowane w 1871 roku uległo niewielkiej korekcie w 1874 roku, kiedy to zakład z Nowego

³ B. A. Baranowski, *Pogląd na rozwój seminariów nauczycielskich w Galicji w okresie od 1871–1896*, w: *C.K. Seminaria nauczycielskie męskie i żeńskie Królestwa Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego w okresie 1871–1896*, Lwów 1897, s. 21.

⁴ CDIAL, Akta Rady Szkolnej Krajowej (dalej: ARSK), F. 178, op. 2, nr 130, 170; Archiwum Państwowe w Rzeszowie, Akta miasta Rzeszowa, sygn. 479.

⁵ CDIAL, ARSK, F. 178, op. 2, nr 130 (1870).

⁶ A. B. Baranowski, *Pogląd na rozwój seminariów...*, s. 22.

Tabela 2. Seminaria nauczycielskie w monarchii austriackiej w latach 1870/71–1891/92

Kraje*	Liczba szkół ludowych			Liczba nauczycieli ludowych			Liczba nauczycieli na 1 szkołę			Liczba seminariorów						
	1870/71	%	1891/92	%	1870/71	%	1891/92	%	1870/71	%	1891/92	%	1871/72	%	1891/92	%
Kraje niemieckie	4862	33,0	5334	28,3	9243	36,5	21087	32,5	1,9		3,9		19	31,3	25	31,6
Kraje korony św. Wacława	6489	44,0	8243	43,7	10743	42,5	29771	45,5	1,6		3,6		21	36,0	31	39,4
Galicja i Bukowina	2541	17,2	4217	22,4	3736	14,7	11328	17,3	1,4		2,6		10	18,0	11	13,9
Kraje południowych Słowian	871	5,8	1035	5,6	1537	6,3	3116	4,7	1,7		3,0		9	14,7	12	15,1
Razem	14763	100	18874	100	25259	100	65302	100	x		x		59	100	79	100

* Poszczególne kraje wchodzące w skład monarchii austriackiej (Przedlitawii) połączone w pewne grupy

Kraje niemieckie: Austria Dolna i Górna, Salzburg, Styria, Karyntia, Tyrol, Vorarlberg.

Kraje korony św. Wacława: Czechy, Morawy, Śląsk Cieszyński.

Do trzeciej grupy zaliczono Galicję i Bukowinę (w Galicji było 9 seminariorów, w Bukowinie 1).

Do czwartej grupy zaliczono: Kraję, Gorycję, Istrię, Dalmację. Nazwano je umownie krajami południowych Słowian, gdyż teren ten w większości zamieszkiwali Słowianie.

Źródło: Statistisches Jahrbuch für des Jahr 1872, Wien 1873, H. 5; Oesterreichische Statistik 1891/92, Wien 1893, Bd. 38, H. 4.

Sącza ze względu na brak istniejących tam warunków lokalowych i kadrowych został przeniesiony do Tarnowa. W ten sposób sieć seminariów ukształtowana na początku lat siedemdziesiątych XIX wieku przetrwała przez 20 lat, tj. do 1892 roku.

Chcąc ocenić liczebność i rozmieszczenie seminariów w Galicji oraz ustalić stopień zapewnienia kadr pedagogicznych dla szkolnictwa ludowego, należy odnieść się do całej monarchii austriackiej.

Tabela 2 przekonuje, że system kształcenia nauczycieli w Galicji w omawianym 20-leciu przedstawiał się niekorzystnie. Jeżeli przyjmiemy, że między liczbą ludności a stanem szkolnictwa powinny zachodzić pewne proporcje, to ziemie zaboru austriackiego wraz z Bukowiną sytuują się na końcu tabeli i mają najniższe wskaźniki liczbowe.

Jak wynika z danych statystycznych, Galicję zamieszkiwało około 30% całej ludności Przedlitawii, ale kraj ten w roku 1870/71 miał tylko 17,2% szkół ludowych i 14,7% nauczycieli w stosunku do całej monarchii. Na jedną szkołę przypadało zaledwie 1,4 nauczycieli. Odpowiednio w roku 1891/92 wskaźniki te wynosiły 22,4% szkół, 17,3% nauczycieli i 2,6 nauczycieli na jedną placówkę szkolną. Tymczasem w pobliskich Czechach, Morawach i na Śląsku Cieszyńskim, gdzie mieszkało 36% całej ludności monarchii austriackiej, funkcjonowało ponad 40% szkół ludowych. Liczba nauczycieli przypadających na jedną szkołę była tu znacznie wyższa i wynosiła 1,6 w 1870/71 i 3,6 w 1891/92 r. A zatem Galicja była wyraźnie zaniedbana w dziedzinie szkolnictwa ludowego. Niekorzystnie przedstawiała się też liczba seminariów w stosunku do liczby szkół ludowych. W latach 1871/72–1891/92 w krajach niemieckich na jedno seminarium przypadało od 213 do 255 szkół, w krajach korony św. Wacława od 265 do 300, a w Galicji 254 do 421. Tak więc pod koniec omawianego okresu liczba szkół ludowych wzrosła blisko 40%, gdy tymczasem liczba seminariów zwiększyła się o jeden tylko zakład. Wszystko to przekonuje, że galicyjskie władze oświatowe wyraźnie nie dbały o rozwój szkolnictwa pedagogicznego, co z kolei rzutowało na rozwój oświaty ludowej. Gdyby przyjąć wskaźniki dla krajów niemieckich i czeskich, to Galicja winna posiadać 15–16 tysięcy nauczycieli, dla których należało zorganizować w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku co najmniej 16 do 20 nowych seminariów.

W tej sytuacji stało się rzeczą konieczną zweryfikowanie założeń polityki oświatowej w odniesieniu do kształcenia nauczycieli; zwiększenia liczby zakładów nauczycielskich, zrjonalizowania ich sieci, gdyż południowe i północne obszary Galicji pozbawione były seminariów, wreszcie poprawienia statusu zawodowego nauczycieli ludowych, tak aby pozyskiwać wystarczającą liczbę kandydatów do podejmowania edukacji nauczycielskiej.

Lata dziewięćdziesiąte XIX wieku stały się dla szkolnictwa pedagogicznego okresem przełomowym. Zadziałały czynniki zarówno natury ekonomicznej,

jak i politycznej. Galicja zaczęła powoli wychodzić z zastoju gospodarczego, co zbiegło się z ożywieniem życia politycznego. Wraz z objęciem wiceprezydentury RSK przez Michała Bobrzyńskiego nastąpiło stopniowe wychodzenie z impasu w szkolnictwie ludowym. W latach 1891/92–1901/1902 liczba szkół ludowych wzrosła z 3892 do 4339, nauczycieli zaś z 10 437 do 13 667⁷. Popierając głoszoną wcześniej stańczykowską ideę pracy organicznej, M. Bobrzyński przynajmniej w pierwszym okresie sprawowania funkcji w RSK dostrzegał potrzebę rozbudowy sieci szkolnictwa ludowego i objęcia nauczaniem elementarnym wszystkich dzieci. Stając wobec dylematu: więcej szkół, ale gorzej zorganizowanych, czy mniej, ale odpowiadających przyjętym normom – wybrał wariant pierwszy, co stało się przedmiotem ostrej krytyki. Decyzje te pociągnęły za sobą konieczność dokonania odpowiednich korekt w systemie kształcenia nauczycieli. W 1890 roku wydłużono o jeden rok obowiązek nauki szkolnej, co zrównało Galicję z innymi krajami monarchii austro-węgierskiej; wprowadzono też zmiany programowe. Podjęto dyskusje nad rozbudową seminariów oraz utworzeniem zakładów z językiem ukraińskim. Dzięki podejmowanym staraniom, zwłaszcza ze strony Z. Sawczyńskiego, Komisja Edukacyjna Sejmu Krajowego wysunęła propozycje zorganizowania w najbliższym czasie przynajmniej dwóch zakładów nauczycielskich⁸. Z początkiem 1891 roku RSK zwróciła się do Wiednia o wyrażenie zgody na utworzenie trzech seminariów. Ministerstwo wyraziło aprobatę, do czego w dużym stopniu przyczynił się hr. Kazimierz Badeni, który podobnie jak Michał Bobrzyński opowiadał się za kontrolowaną rozbudową oświaty wiejskiej.

Lokalizacja nowych seminariów wywołała w Sejmie ożywną dyskusję, okazało się bowiem, że sprawa ta ma w dużym stopniu również wydźwięk polityczny. Jeszcze w latach osiemdziesiątych XIX wieku stańczycy uzasadniali potrzebę zakładania seminariów na prowincji z dala od dużych ośrodków miejskich po to, aby kandydaci do zawodu mogli lepiej poznać teren przyszłej pracy. „Obecnie kandydat nauczycielski – pisał Józef Szujski – otrzymuje z funduszy krajowych ubogie stypendium 100 zł, rzucony na bruk miejski żyje w najgorszej garkuchni, mieszka gdzie najtaniej, a przez to wchodzi w stosunek z żywiołami najmocniej moralnie zachwianymi”⁹. Prowadzi to do demoralizacji kandydatów, rozbudza niepotrzebne ambicje, skutkiem czego nauczyciel staje się „wiecznym malkontentem, a może i niebezpiecznym agitatorom”¹⁰. Przed złem moralnym może uchronić go odpowiednio realizo-

⁷ Oesterreichische Statistik 1891/92, Wien 1893, Bd. 37–38, H. 1; 1901/1902, Wien 1905, Bd. 73, H. 1.

⁸ Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii za rok 1890, Alegat do sprawozdań, period VI, sesja II, Alegat 194, s. 2.

⁹ J. Szujski, *List z ostatniej sesji Sejmu Galicyjskiego*, Kraków 1892, s. 61.

¹⁰ Tamże, s. 60.

wane wychowanie religijne i „odłączenie od burz i hałasu świata, bo nauczyciel ma być apostołem spokoju i nauki, nie zaś nieporządku i tendencji”¹¹.

W opozycji do tych projektów stali nie demokraci, ale postawie chłopscy, a nawet niektórzy członkowie RSK, w tym przede wszystkim Z. Sawczyński. Ten znakomity pedagog stanowczo przeciwstawiał się lokalizacji seminariów w małych miasteczkach, gdyż uważał, że uniemożliwi to wypełnianie ich podstawowych funkcji. Stańczycy niechętnym okiem patrzyli na Z. Sawczyńskiego, który przecież dzięki ich poparciu został członkiem RSK i posłem na Sejm. Opozycja była jednak zbyt słaba, by storpedować zamiary partii konserwatywnych. Ostatecznie ukształtowały się następujące zasady konstruowania sieci seminariów.

1. Seminaria należy organizować w małych miasteczkach z dala „od gwaru miasta”.
2. Należy tworzyć je w tych miejscowościach, które zaproponują najkorzystniejsze warunki finansowe.
3. Dążyć do równomiernego rozmieszczenia tych szkół na terenie całego kraju.

Kierując się tymi zasadami, RSK zamierzała nowe szkoły zlokalizować w Nowym Targu lub Buczaczu¹². Ze względu jednak na brak odpowiednich zobowiązań ze strony tych miast zaproponowano Sambor, Sokal i Krosno, które były skłonne przyjąć z daleko idącymi świadczeniami materialnymi i finansowymi. Najwcześniej powstało seminarium utrakwistyczne w Samborze na mocy decyzji MWiO z dnia 17 lipca 1892 roku¹³. Stało się to możliwe dzięki temu, że gmina Sambor odstąpiła bezpłatnie na okres 6 lat budynek pojezuicki oraz działkę budowlaną pod budowę przyszłego gmachu. W tym czasie rozpoczęły się pertraktacje z gminą m. Krosna leżącego na pograniczu polsko-ruskim. Po długich, często ostrych polemikach Krosno wyraziło zgodę na dużą pomoc finansową przy tworzeniu nowego seminarium. W tej sytuacji RSK podjęła decyzję o uruchomieniu w Krośnie seminarium męskiego z nauczaniem języka ruskiego jako przedmiotu obowiązkowego z początkiem roku szkolnego 1895/96¹⁴.

Stosunkowo szybko, bo w ciągu 3 lat (1892–1895) uporała się RSK z utworzeniem trzeciego seminarium w Sokalu, dzięki temu, że „władze miasta wyraziły gotowość oddania na cele tegoż seminarium budynku i ogrodu dotychczasowej szkoły wydziałowej”¹⁵. I w tym wypadku zastosowano metodę swoistego szanta-

¹¹ Tamże, s. 61.

¹² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Akta Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Krośnie, sygn. 317 u.

¹³ C.K. *Seminaria nauczycielskie...*, s. 523.

¹⁴ Szerzej na ten temat: A. Meissner, *Kształcenie nauczycieli w środkowej Galicji 1871–1918*, Rzeszów 1974, s. 34–37.

¹⁵ *Pamiętnik jubileuszowy Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Sokalu 1895–1925*, Sokal 1925, s. 10.

zu, polegającego na groźbie cofnięcia zgody, gdyby miasto nie wywiązało się ze wszystkich zobowiązań¹⁶. W ten sposób w roku szkolnym 1895/96 powstało Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Sokalu o charakterze utrakwistycznym. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych XIX wieku doszło do utworzenia jeszcze jednego seminarium w Zaleszczykach, również na terenie Galicji Wschodniej. Władze miasta zobowiązały się dostarczyć bezpłatnie działkę pod budowę gmachu szkolnego, wypłacać po 1000 koron przez 4 lata na bieżące wydatki, na tymczasowe pomieszczenie zaś przeznaczyć budynek prywatny wydzierżawiony przez miasto za 300 zł czynszu rocznego. Utrakwistyczne seminarium w Zaleszczykach rozpoczęło działalność 1 września 1899 roku¹⁷.

Początek XX wieku przyniósł dalsze prace nad rozbudową seminariów, gdyż szkolnictwo ludowe nadal cierpiało na niedobory kadrowe. Komisja Edukacyjna zaproponowała, by dalsze zakłady tworzyć na krańcach wschodnich i zachodnich. Zlokalizowanie seminariów na rubieżach zachodnich miało uzasadnienie nie tylko natury oświatowej. Tereny te (głównie powiat biały) były przedmiotem penetracji instytucji niemieckich, stopniowo zmierzających do wyeliminowania żywiołu polskiego. Kiedy RSK zamierzała zorganizować polskie seminarium w Białej, spotkało się to ze zdecydowanym sprzeciwem Rady Miejskiej opanowanej przez miejscowych Niemców. W tej sytuacji RSK została zmuszona do zlokalizowania szkoły w pobliskich Kętach, które nie były w stanie zapewnić warunków potrzebnych dla prawidłowego kształcenia nauczycieli. Podejmowane później starania o przeniesienie seminarium z Kęt do Białej również zakończyły się niepowodzeniem¹⁸. Ponadto RSK zamierzała zorganizować dalsze seminaria w Starym Sączu, Rudniku, a na terenach wschodnich w Złoczowie, Podhajcach, Brzeżanach lub Trembowli. Miały one przyczynić się do polonizacji ludności ukraińskiej zgodnie z hasłami wysuwanymi tym razem przez ugrupowania narodowe. Biorąc pod uwagę zarówno względy finansowe, jak i potrzeby kadrowe, RSK zorganizowała seminaria męskie w następujących miejscowościach: w Starym Sączu (1903), we wspomnianych wcześniej Kętach (1907), w Rudniku (1908) i w Czortkowie (1909) oraz żeńskie w Brzeżanach (1910)¹⁹.

Zorganizowanie seminarium żeńskiego w Brzeżanach było wynikiem olbrzymiej presji społeczeństwa galicyjskiego, które od blisko 40. lat domagało się powołania państwowych szkół żeńskich o charakterze zawodowym. Zabiegi w tym

¹⁶ Tamże.

¹⁷ CDIA, ARSK, F. 178, op. 2, nr 3419 (1897).

¹⁸ „Muzeum” 1912, t. 1, s. 340–344.

¹⁹ Sprawozdanie C.K. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego za rok 1903/04, s. 76; za rok 1907/08, s. 78; za rok 1909/10, s. 72; za rok 1910/11, s. 80.

kierunku czyniły Stanisławów i Tarnopol, ale tylko Brzeżany skłonne były ponieść na ten cel spore świadczenia finansowe. Zobowiązania miasta obejmowały: bezpłatne dostarczenie gruntu pod budowę szkoły, wynajęcie na 5 lat dwupiętrowego budynku, przyznanie jednorazowej dotacji w wysokości 3 tysięcy koron na urządzenia zakładu i 5 tysięcy koron na bieżące wydatki, a także przeznaczenie miejscowej szkoły ludowej na potrzeby zajęć praktycznych. W wyniku dalszej pertraktacji RSK wymusiła na gminie kolejne dotacje do kwoty 10 tysięcy koron, na co złożyły się między innymi wydatki związane z utrzymaniem budynku szkolnego. Pertraktacje w sprawach lokalizacji szkoły żeńskiej w tym mieście trwały blisko 5 lat, gdyż Ministerstwo stawiało coraz to nowe wymagania, często trudne do zrealizowania. Dopiero decyzją z 20 sierpnia 1910 roku MWiO zezwoliło na prowizoryczne utworzenie Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Żeńskiego w Brzeżanach z językiem polskim i ruskim²⁰. Tymczasowym dyrektorem szkoły został Tadeusz Czaykowski – przeniesiony z seminarium męskiego w Tarnowie. A zatem utworzenie państwowego seminarium żeńskiego, mimo negatywnego stanowiska władz wiedeńskich, zakończyło się sukcesem, z tym jednak, że cały ciężar związany z utrzymaniem szkoły musiało ponieść społeczeństwo lokalne. Seminarium w Brzeżanach było ostatnim seminarium o statusie szkoły państwowej. W ten sposób zakończył się proces formowania sieci seminariów nauczycielskich w Galicji podlegających władzom oświatowym.

Jak należy ocenić sieć szkolnictwa pedagogicznego? Analiza danych źródłowych przekonuje, że w latach 1871–1914 zostało zorganizowanych 18 seminariów, w tym 14 męskich i 4 żeńskie. Rozmieszczenie tych szkół było wypadkową wielu czynników, przy czym potrzeby kadrowe danego regionu nie zawsze odgrywały decydującą rolę. Pozytywnie należy ocenić lokalizację pierwszych seminariów powołanych do życia w większych ośrodkach miejskich, w tym czterech miastach uniwersyteckich. Miało to duże znaczenie dla formowania się osobowości przyszłych nauczycieli, gdyż stały kontakt z różnymi instytucjami upowszechnienia oświaty i kultury stanowił ważne dopełnienie pracy dydaktyczno-wychowawczej szkół pedagogicznych. Kolejnych 9 zakładów powstało w latach 1892–1910, a więc w okresie narastających potrzeb kadrowych i dokonujących się przemian społecznych zapoczątkowanych w latach dziewięćdziesiątych XIX wieku.

Na usytuowaniu szkół zaciążyła jednak polityka konserwatystów galicyjskich dążących do obniżenia poziomu kształcenia nauczycieli między innymi przez umieszczanie ich w małych miejscowościach (np. Stary Sącz, Kęty, Rudnik, Sokal, Czortków, Sambor, Krosno). Z drugiej jednak strony seminaria działające

²⁰ CDIAL, ARSK, F. 178, op. 2, nr 4745.

Tabela 3. Państwowe seminaria nauczycielskie w Galicji

Galicja Zachodnia				Galicja Wschodnia			
Lp.	miejsowość	rok założenia	język	Lp.	miejsowość	rok założenia	język
1	Kraków (m)	1871	polski	1	Lwów (m)	1871	polski i ukraiński
2	Kraków (ż)	1871	polski	2	Lwów (ż)	1871	polski i ukraiński
3	Nowy Sącz*	1871	polski	3	Przemysł	1871	polski i ukraiński
4	Rzeszów	1871	polski	4	Stanisławów	1871	polski i ukraiński
5	Krosno	1895	polski, obowiązkowy ruski	5	Tarnopol	1871	polski i ukraiński
6	Stary Sącz	1903	polski, obowiązkowy ruski	6	Sokal	1892	polski i ukraiński
7	Kęty	1907	polski	7	Sambor	1895	polski i ukraiński
8	Rudnik	1908	polski, obowiązkowy ruski	8	Zaleszczyki	1899	polski i ukraiński
				9	Czortków	1909	polski i ukraiński
				10	Brzeżany	1910	polski i ukraiński

* W 1874 roku seminarium zostało przeniesione do Tarnowa.

Źródło: Sprawozdanie C.K. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publicznego z lat 1871/72–1910/11, Lwów.

w małych ośrodkach miejskich – wbrew woli stańczyków – stawały się z czasem ośrodkami życia kulturalnego, oddziałującymi na lokalne środowisko społeczne. Poza tym stwarzały możliwość podjęcia nauki przez młodzież najbiedniejszą, która nie miałaby szans ukończenia żadnej szkoły średniej. Ta szeroka baza rekrutacyjna seminariów czyniła z nich instytucje o charakterze demokratycznym, ułatwiające awans społeczny, zwłaszcza młodzieży chłopskiej.

Obraz galicyjskich seminariów nauczycielskich stanie się bardziej wyrazisty, jeżeli zestawimy je z zakładami pedagogicznymi całej monarchii. Za punkt odniesienia przyjęto liczbę ludności, która rzutuje na liczbę szkół ludowych i nauczycieli. Dlatego do analizy porównawczej wybrano kraje pod względem liczby ludności mniej więcej porównywalne z Galicją. Zaliczono do nich Austrię (Austria Dolna, Austria Górna, Salzburg, Styria, Karyntia, Tyrol, Voralberg) i Czechy.

W 1885 roku liczba ludności w trzech wybranych krajach była bardzo do siebie zbliżona. W ciągu 25 lat Galicja osiągnęła największy przyrost ludności, stąd dynamika rozwoju szkolnictwa powinna tu być największa. Dane dotyczące oświaty ludowej nie potwierdzają jednak tych przewidywań.

Tabela 4. Ludność w wybranych krajach monarchii należących do Przedlitawii

Kraje	Liczba ludności			
	1885	1892	1900	1910
Austria	5 728 683	6 250 163	6 805 269	7 531 921
Czechy	5 560 819	5 877 301	6 318 697	6 769 584
Galicja	5 958 907	6 694 059	7 315 393	8 025 675

Źródło: Oesterreichische Statistik 1884/85, Wien 1885, Bd. 15–16, H. 4; 1891/92, Wien 1893, Bd. 37–38, H. 1; 1901/02, Wien 1905, Bd. 73, H. 1; Hof und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1914, Wien 1914 (passim).

Tabela 5. Szkolnictwo ludowe w wybranych krajach monarchii austriackiej

Kraje	1891/92			1901/1902			1910/11		
	Szkoły ludowe	Nauczyciele	Liczba nauczycieli na 1 szkołę	Szkoły ludowe	Nauczyciele	Liczba nauczycieli na 1 szkołę	Szkoły ludowe	Nauczyciele	Liczba nauczycieli na 1 szkołę
Austria	5334	21 087	3,95	5547	25 026	4,50	5890	28 150	4,70
Czechy	5273	20 906	3,96	5859	25 693	4,38	6453	29 635	4,60
Galicja	3892	10 437	2,68	4339	13 667	3,14	6041	18 896	3,10

Źródło: jak w tabeli 4.

Z tabeli 5 wynika, że stan oświaty w Galicji pozostawał daleko w tyle za Czechami i krajami austriackimi. W 1891 roku na 100 szkół elementarnych w Galicji przypadało 135 szkół w Czechach i 137 w Austrii. Z kolei na 100 nauczycieli galicyjskich przypadało 200 nauczycieli w dwóch wymienionych krajach. Stan ten uległ poprawie przed I wojną światową, gdyż liczba szkół ludowych w Galicji przewyższała liczbę szkół austriackich. Musimy jednak pamiętać, że w Galicji nastąpił znaczny przyrost ludności, a tym samym i przyrost liczby dzieci pozostających w obowiązku szkolnym. Mimo rzeczywistego wzrostu liczby szkół ludowych wskaźniki liczbowe nadal wypadły na niekorzyść Galicji. Jedna szkoła ludowa przypadała tu na 1400 mieszkańców, w Czechach i Austrii zaś na 1100 do 1200 mieszkańców. Gdyby więc Galicja miała dorównać omawianym krajom, należałoby uruchomić jeszcze 1000 szkół i zatrudnić około 10 tysięcy nauczycieli. Brak kadr nauczycielskich wpływał z kolei na stopień organizacyjny szkolnictwa ludowego. W roku szkolnym 1903/1904 liczba szkół o 1, 2 i 3 nauczycielach była stosunkowo wysoka i we wszystkich krajach wynosiła ponad 50%, przy czym

w Austrii 64,5%, w Czechach 69,5%, w Galicji 90%. Prawidłowości te prezentuje tabela 6.

Tabela 6. Struktura organizacyjna szkolnictwa ludowego w roku szkolnym 1903/1904

Kraj	Liczba szkół	Liczba szkół o 1, 2, 3 nauczycielach	%	Liczba szkół o 4 nauczycielach	%	Liczba szkół o 5 i 6 nauczycielach	%	Liczba szkół o 7, 8 nauczycielach	%
Austria	5070	3273	64,5	888	17,4	883	17,4	26	0,6
Czechy	5264	3634	69,5	557	10,1	1060	20,2	13	0,2
Galicja	4255	3822	90,9	262	6,0	171	4,0	–	–

Źródło: *Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik von W. Rein*, Bd. 5, Langelsalza 1907, s. 438–439.

Zamieszczone wcześniej tabele wyjaśniają różnice między omawianymi krajami pod względem zatrudnienia nauczycieli. Szkolnictwo austriackie i czeskie dzięki temu, że posiadało więcej szkół wyżej zorganizowanych, zatrudniało większą liczbę nauczycieli. Na przykład w czeskich szkołach pięcio-, sześcioklasowych pracowało ponad 7000 osób, gdy tymczasem w Galicji około 2000. Tak więc struktura szkolnictwa ludowego określała potrzeby kadrowe, a te z kolei decydowały o zakresie kształcenia kandydatów do zawodu. W ten sposób powstawało przysłowiowe „błędne koło”, brak bowiem sił nauczycielskich uniemożliwiał reorganizację szkolnictwa ludowego, a niski stopień organizacyjny tych szkół nie wymuszał rozbudowy zakładów kształcenia nauczycieli. Wszystko to uprawniało władze szkolne do prowadzenia minimalistycznej polityki kadrowej i ograniczania liczby seminariów, zwłaszcza utrzymywanych przez państwo. Jak zatem przedstawiał się stan zakładów pedagogicznych w wybranych krajach Przedlitawii?

Tabela 7 przekonuje, że liczba seminariów galicyjskich w 1890 roku stanowiła 50% liczby zakładów czeskich i 36% austriackich, natomiast w 1910 odpowiednio 78% czeskich i 55% austriackich. Aby dorównać pozostałym krajom, Galicja powinna posiadać co najmniej 50 szkół pedagogicznych o pełnej organizacji.

Porównując ze sobą poszczególne tabele, możemy potwierdzić wniosek, że rozwój seminariów nauczycielskich w poszczególnych krajach był pochodną rozwoju szkolnictwa ludowego. Prawidłowo rozbudowane szkolnictwo elementarne stawało się chłonnym rynkiem pracy dla kwalifikowanych nauczycieli. Świadczy

Tabela 7. Zakłady kształcenia nauczycieli w wybranych krajach Przelitawii

Kraje	1891/1892			1901/1902			1910/1911		
	państwowe	prywatne	razem	państwowe	prywatne	razem	państwowe	prywatne	razem
Austria	21	4	25	19	14	33	24	24	48
Czechy	15	3	18	18	6	24	18	15	33
Galicja	9	–	9	13	3	16	18	8	26

Źródło: Oesterreichische Statistik 1891/92, Wien 1893, Bd. 37–38, H. 1; 1901/1902, Wien 1905, Bd. 73, H. 1; Hof und Staats-Handbuch..., für das Jahr 1910, Wien 1914.

o tym między innymi liczba nauczycieli przypadających na jedną szkołę. W latach 1891/92–1910/11 wzrosła ona w Austrii z 3,95 do 4,70, w Czechach z 3,96 do 4,60, w Galicji zaś z 2,68 do 3,10. Dla uzyskania całościowego obrazu kształcenia nauczycieli w monarchii austriackiej (Przelitawii) dokonano odpowiedniego zestawienia wszystkich placówek.

Tabela 8. Seminaria nauczycielskie w monarchii austriackiej (Przedlitawia) w roku szkolnym 1910/11

Kraje	Seminaria państwowe			Seminaria prywatne			Razem	Liczba szkół ludowych na 1 seminarium
	męskie	żeńskie	razem	męskie	żeńskie	razem		
Kraje austriackie	14	10	24	5	19	24	48	122
Kraje korony św. Wacława	25	5	30	3	21	24	54	185
Galicja z Bukowiną	15	5	20	1	8	9	29	233
Kraje południowych Słowian	12	3	15	–	3	3	18	90
Razem	66	23	89	9	51	60	149	163

Źródło: Hof und Staats-Handbuch..., für das Jahr 1914, Wien 1914 (passim).

W uzupełnieniu charakterystyki ilościowej seminariów nauczycielskich należy uwzględnić część węgierską monarchii. Na terenie tym znajdowało się 99 zakładów kształcenia nauczycieli, które zlokalizowane były następująco: Węgry ze

Słowacją – 90 seminariów, Chorwacja ze Słowenią – 6 seminariów, Bośnia z Hercegowiną – 3 seminaria²¹. Przy liczbie 17 738 szkół ludowych jedno seminarium przypadało na 179 tych szkół (w części austriackiej 163). W sumie sytuacja w dziedzinie kształcenia przedstawiała się tu mniej korzystnie niż w części austriackiej. Kraje południowe, a więc Chorwacja, Słowenia, Bośnia i Hercegowina, pozostawały wyraźnie w tyle za Węgrami, gdzie sieć seminariów była w zasadzie wystarczająca.

W podsumowaniu powyższych rozważań należy zauważyć, że jak wynika z danych statystycznych, w krajach rozwiniętych pod względem ekonomicznym istniała lepiej rozwinięta sieć szkół ludowych, a tym samym i seminariów nauczycielskich. Społeczeństwo mogło też w większym zakresie świadczyć na rzecz zakładów prywatnych, które w istotny sposób uzupełniały państwowe zakłady nauczycielskie. W krajach austriackich i w krajach korony św. Wacława liczba seminariów prywatnych z uprawnieniami dorównywała seminarium państwowym. Zjawiskiem charakterystycznym dla większości krajów była dysproporcja między liczbą męskich a żeńskich seminariów państwowych na korzyść tych pierwszych. Ilustruje to stosunek władz szkolnych do procesu emancypacji kobiet, które w zawodzie nauczycielskim widziały sposób na realizację swoich ambicji życiowych. W tej sytuacji obserwujemy nasilający się ruch społeczny, który w poszczególnych krajach doprowadził do rozbudowy prywatnych szkół żeńskich, w tym również pedagogicznych. W Galicji ruch ten także przybrał na sile na przełomie XIX i XX wieku, ponieważ jednak szkoły te nie potrafiły sprostać wymaganiom przewidzianym przepisami, nie były uznawane za równorzędne z seminariami państwowymi. W 1910 roku było 27 takich szkół, lecz tylko 8 miało uprawnienia szkół państwowych i w związku z tym tylko one były wymieniane w oficjalnych statystykach.

²¹ Hof und Stats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für das Jahr 1914, Wien 1914, s. 1089.